

INLEIDING

“Twijfel is het begin van alle wijsheid”

Dit boek is bedoeld als een verdiepende aanvulling op de achtdelige filosofische documentairereeks die ik samen met de Nederlandse documentairemaker Bram Van Splunteren in 2014 voor Canvas heb gemaakt. Het biedt geen inleidend historisch overzicht van de verschillende filosofische stromingen, thema's en denkers, maar wil voor actuele en universele, persoonlijke én maatschappelijke vragen en problemen inzichten aanreiken uit de ideeëngeschiedenis van de filosofie.

Wat zowel aan het boek als aan het tv-programma ten grondslag ligt, is de overtuiging dat het rijke gedachtegoed uit de filosofie nog steeds actueel, relevant en bevrijdend is en dat de denkbeelden van de grote filosofen uit de geschiedenis ons leven vandaag nog steeds kunnen verrijken, inspireren en verbeteren.

Filosofie is stoppen met weten en beginnen met denken. Filosofie doet stilstaan, afstand nemen, vragen stellen. Haar niet-aflatende missie is: twijfel zaaien. Onrust stoken. De bevroren opvattingen doen smelten. Wat zeggend vaststaat, weer aan het wankelen brengen, terug in vraag stellen. Filosofie is afkomstig van het Griekse *philosophia* en betekent het begeren van wijsheid. Volgens Plato en Aristoteles begint deze wijsheid bij de verwondering

en die ontstaat bij het besef van de eigen onwetendheid: je verwondert je pas over dingen die je niet begrijpt; je verwondert je niet over iets dat je al meent te weten of te kennen. Verwondering begint dus bij niet-weten, bij het twijfelen aan je eigen aannames, overtuigingen en oordelen. Filosofie veronderstelt daarom de moed om onzeker en kwetsbaar te zijn, om de eigen uitgangspunten en vooronderstellingen kritisch te onderzoeken en de zekerheden over jezelf en de wereld los te laten.

Het Orakel van Delphi noemde Socrates de meest wijze mens ter wereld. Omdat hij over zichzelf zei: “Het enige wat ik weet, is dat ik niets weet.” In de socratische dialogen staat het onderzoek centraal: steeds weer wordt het definitieve oordeel opgeschort en elke mogelijke uitkomst geproblematiseerd. “Wie vindt, heeft slecht gezocht”, schreef de dichter Rutger Kopland. Geen enkel antwoord is absoluut en definitief – in de filosofie ligt de nadruk op het begeren zelf: de wijsheid waarnaar men verlangt, wordt zelf nooit definitief als blijvend bezit verworven. De vervulling ligt in het verlangen zelf, als doel op zich. De liefde voor de wijsheid is dan ook een eindeloos begeren; de weg is belangrijker dan de bestemming.

De ene twijfel is de andere niet. Er zijn verschillende types van twijfel te onderscheiden: twijfelen kan gekmakend, verlamdend of beangstigend, maar evenzeer verkwikkend en bevrijdend zijn. In het laatste geval – en daar is het me in dit boek om te doen – wordt twijfelen

als constructieve kracht de basis van bewustwording, openheid en (zelf)relativering; een bron van wijsheid en vrijheid.

Twijfelen bevraagt het vanzelfsprekende. Problematiseert de pasklare antwoorden. Roept de wereld op het matje. Zet alle zekerheden op losse schroeven. Opent nieuwe, vaak onvermoede perspectieven. Maakt het gestolde weer vloeibaar, en het starre en statische weer soepel en beweeglijk. Het vertrouwde wordt vreemd, waardoor je een nieuwe manier van kijken ontwikkelt. Of met Proust: “De werkelijke ontdekkingsreis bestaat er niet in dat men nieuwe landschappen ontdekt, maar dat men de wereld met nieuwe ogen bekijkt.”

De westerse filosofie ontstond in de zesde eeuw voor Christus in Griekenland. Waar voordien het hele bestaan van de mens in het teken van overleven stond, kwam er door de bloei van handel en de ontstane materiële welvaart in Griekse steden en kolonies voor meer en meer mensen tijd vrij om na te denken over de kosmos, de natuur en het menselijke bestaan. De eerste filosofen stelden kritische vragen bij de mythische verklaring van de wereld. In plaats van de autoritaire macht van de hogepriesters en hun goddelijke geopenbaarde waarheden en dogma's, wou men de wereld zelf onderzoeken door rationeel en logisch te redeneren, met redelijke argumenten en empirische bewijzen. Die overgang van Mythos naar Logos, van verhaal naar rede, wordt het 'Griekse wonder' genoemd.

Filosofie is daarom de moeder van alle wetenschappen. Wij kennen vandaag vele verschillende wetenschappen die elk een bepaald facet van de werkelijkheid onderzoeken, maar tot vrij recent vielen de biologie, de fysica, de psychologie of de astronomie allemaal onder één en dezelfde noemer: filosofie. Er is geen domein dat de filosofie niet bevraagt. Waar komt de wereld vandaan, wat is de aard en oorsprong van de werkelijkheid, waaruit bestaat het heelal? Wat kunnen we weten? Bestaat er absolute waarheid? Wat noemen we goed en kwaad, en waarom? Wat is de mens? Wat is een goed en geslaagd leven? Wat is de beste vorm van samenleven?

Doordat filosofie de bestaande werkelijkheid in vraag stelt, komt ze van oudsher in botsing met de machthebbers van de bestaande religieuze, politieke of sociale orde. Filosofie is daarom ook altijd een gevaarlijke, subversieve bezigheid geweest en sommige filosofen (met Socrates als bekendste voorbeeld) hebben de verspreiding van hun afwijkende ideeën en idealen zelfs met hun leven moeten bekopen. Filosofie vraagt “waarom de dingen zijn zoals ze zijn, in plaats van ze kritiekloos te aanvaarden”¹. De bestaande cultuur met haar regels, gewoonten en gebruiken, en het overgeërfd menselijke wereldbeeld worden bevraagd en eventueel aangeklaagd en verworpen.

Filosofie is een eeuwigdurend gesprek met alle denkers over de grenzen van tijd en ruimte heen. En iedereen kan aan die dialoog deelnemen. En in die zoektocht en dialoog is de filosofie altijd van onschatbare waarde gebleken

voor de ontwikkeling van onze individuele en maatschappelijke mogelijkheden. Filosofie verruimt het blikveld, verbreedt de horizon en reikt onvermoede perspectieven en mogelijkheden aan. Door een ruimer begrip van onszelf en de wereld te bieden, is filosofie een blijvende inspiratiebron om beter, wijzer, vrijer en gelukkiger te leven in een complexe, dubbelzinnige en ambivalente wereld.

We zijn wat we denken. Omdat ideeën nu eenmaal de wereld leiden, is het voordeel van de twijfel dat je kan onderzoeken welke ideeën ons in de weg zitten en welke ons kunnen bevrijden. Dit boek is trouw aan deze mensen maatschappijkritische, soms subversieve en gezond anarchistische rol van de filosofie. De acht hoofdstukken uit dit boek twijfelen dan ook feestelijk aan de vanzelfsprekendheid van bepaalde ingesleten, vaststaande denkbeelden die ons persoonlijk en maatschappelijk leven vormgeven. Met als doel de grenzen te verleggen van wat zich als vaststaand en gegeven presenteert in de richting van het mogelijke en betere. Twijfelen aan wat is, om te denken hoe het zou kunnen zijn.

Dit boek staat stil bij en stelt vragen over tegenslag, status, werk, eten, liefde, sociale rechtvaardigheid, geluk en opvoeding. Is tegenslag altijd slecht? Hoe verstandig is het om je hele identiteit te laten afhangen van je status? Zouden we met zijn allen niet beter wat minder werken? Mogen we dieren eten? Zit romantiek liefde in de weg? Waarom moeten we zorg dragen voor elkaar en de planeet? Heeft het zin om geluk na te streven? En wat willen

we doorgeven aan onze kinderen in opvoeding, onderwijs en cultuur? Telkens wordt de heersende of tendentieuze manier van denken kritisch bevraagd en mogelijk doorprikt, waarna een andere, afwijkende, alternatieve manier van denken en leven wordt gepresenteerd.

Dit boek is veel uitgesprokener dan de tv-reeks. “Dat wat is, kàn niet waar zijn”, schreef de ‘filosoof van de hoop’ Ernst Bloch. Filosofie zag hij als “het geweten van morgen en de partijdigheid voor de toekomst. Ze wordt het benul hebben van de hoop, of ze zal onbenullig worden.” De cultuurfilosofische vraag bij uitstek, “Wie en wat zijn wij hier en nu?”, probeer ik in de acht hoofdstukken van dit boek te beantwoorden door de culturele vooronderstellingen en interpretatiekaders te articuleren waarbinnen we de werkelijkheid ervaren en begrijpen. Het is immers aan de filosoof om de begrippen vanwaaruit we leven, open te draaien en het mensen wereldbeeld en de daarin besloten impliciete waarden die ons (altijd al) situeren en oriënteren te expliciteren.

Deze benadering impliceert ook altijd een kritische en normatieve dimensie. Ik zal in wat volgt niet louter beschrijven wat is (feiten), maar ook voorstellen doen die voorschrijven hoe het volgens mij hoort te zijn (waarden). De waarde die ik hierbij hanteer, is de menselijke waardigheid, een – toegegeven – vage notie waaronder ik de voorwaarden begrijp die het mogelijk maken voor de mens om in vrijheid recht te doen aan wie hij is en kan zijn: een sociaal, afhankelijk en kwetsbaar wezen dat open

en betrokken op de wereld een rijk, zin- en betekenisvol bestaan kan leiden. Respect voor de mens als doel op zich en gelijkheid in kansen en mogelijkheden zijn essentieel verbonden met deze waardigheid².

De twijfel die ik in dit boek vier, is de twijfel van de verontwaardiging en de aanklacht, van het verzet en het protest. *“The whole problem with the world is that fools and fanatics are always so certain of themselves, and wiser people so full of doubts”*, schreef Bertrand Russell. De twijfel waarvan sprake in deze uitspraak, is de passief makende, verlamende twijfel, die machteloos toeziet en de status quo behoudt. De twijfel die ik aanhang in dit boek is de activerende, geëngageerde, bewustmakende twijfel. De twijfel die in het teken van de menselijke waardigheid staat. De twijfel die vreet aan het hedendaagse dogma dat er geen alternatief is.

Denken is per definitie mogelijkheden scheppen, de vrijheid veroveren. Stellen dat er geen alternatief is, is koudweg het denken verstikken. Vaak stuit dit denken dat alternatieven voorstelt op meewarigheid, spot of weerstand, maar alle culturele en sociale verworvenheden die we vandaag als vanzelfsprekend beschouwen (afschaffing slavernij, arbeidsrechten, vrouwenrechten, democratie), werden ooit als onmogelijk, onhaalbaar en onwenselijk beschouwd. Zoals Schopenhauer opmerkte: “Elke waarheid doorloopt drie stadia. Eerst wordt ze belachelijk gemaakt. Dan wordt ze hevig bestreden. Tenslotte wordt ze als vanzelfsprekend aangenomen.”

zIn navolging van wat Robert Musil in zijn *De man zonder eigenschappen* beschrijft, is de betrokkenheid in dit boek ‘essayistisch’ en dus niet politiek in enge zin. Er worden geen absolute waarheden, dogma’s of doctrines ingelepeld, maar wel – wat Musil noemt – ‘richtbeelden’ voorgesteld. Voorop staat de ‘mogelijkheidszin’ die hij definieert als “het vermogen om alles te denken wat evengoed zou kunnen zijn, en om aan wat is geen grotere betekenis te hechten dan aan wat niet is”.

Ik zie mezelf in dit boek in de bescheiden rol van doorgeefluik en gids. U zal me dan ook niet kunnen betrappen op oorspronkelijke gedachten. Ik presenteer een thematische selectie van filosofen en ideeën die me het meest inspirerend en relevant leken en heb hiervoor vrijelijk en schaamteloos ideeën geplunderd uit talloze boeken en artikelen. Elk hoofdstuk is dan ook rijkelijk gelardeerd met citaten en parafrasen uit verschillende kennis- en inspiratiebronnen.

Roland Barthes stelde dat iedere tekst “een weefsel is van citaten uit duizend bronnen van cultuur”. Walter Benjamin wou ooit een boek schrijven bestaande uit uitsluitend citaten. Dat soort van zakboekjes was ook eeuwenlang een intellectueel gebruik. De essays van Montaigne zijn op dat principe gebaseerd: hij becommentarieerde uitvoerig citaten, en daarvan vormde hij zijn essays. Hij citeerde niet zozeer uit intellectuele gemakzucht, maar veeleer om “zichzelf beter uit te drukken”. Ik ben dan ook buitengewoon schatplichtig aan alle schrij-

vers en filosofen die ik in dit boek aanhaal. En ook aan iedereen die me met hen in aanraking heeft gebracht.

Het voordeel van de twijfel is de verwondering. Is een stem geven aan wie dreigt uitgesloten te worden. Is méér zien dan je eigen blik. Toen aan de filosoof Hans-Georg Gadamer gevraagd werd om zijn filosofie samen te vatten, antwoordde hij: “Het zou kunnen dat de ander gelijk heeft”. Dergelijke ruimhartigheid en geestelijke ontvankelijkheid zijn een voorwaarde om ontmoetingen te laten ontstaan waaruit nieuwe interpretaties en betekenissen voortkomen, die ons leven verrijken en ons meer mens maken.

Moge dit boek u aan het denken zetten, u ontregelen en verwarren, u verblijden, troosten en inspireren. U kwaad maken, verontwaardigen en tot actie brengen.